

*Володимир Петрович Плавич,
завідуючий кафедрою загальноправових
дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету
ім. І. І. Мечникова
доктор філософських наук,
кандидат юридичних наук,
Заслужений діяч науки і техніки України*

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ У ПРАВОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними суперечностями, серед яких спостерігається прийняття значної кількості нормативно-правових актів і водночас поширення тотального правового нігілізму. Причому прийняті закони відверто ігноруються, порушуються, не виконуються і не цінуються [1, с. 81]. Економічна криза в країні породжує деформовану свідомість, бездуховність, свавілля в усіх сферах суспільного життя, що дуже небезпечно для подальшого розвитку правової держави і суспільства загалом.

Нині у більшості громадян України посилюється почуття підозрілості і критицизму у сприйнятті дійсності, цинізму у ставленні до ідеалів, надмірного скептицизму й недовіри. Це на тлі поширення культури споживання і мотивації корисливості, зміни уявлень про межі допустимого в соціально-політичній поведінці, про правила й норми співіснування в соціумі, також на тлі зростання правової неписьменності і правового нігілізму. Щодо останнього, то проблема полягає у практичній відсутності цілісної системи правового виховання, що спричинює низький рівень правової культури суспільства загалом [2, с. 85].

За своєю сутністю правотворчість постає як системоутворюючий фактор у механізмі правової регуляції життя суспільства та динамічного розвитку права, засіб постійного корегування масштабів та характеру безпосереднього правового регулювання суспільних відносин з чітко визначеним порядком здійснення правотворчих дій у формі певних стадій [3, с. 7].

За радянської доби в юридичній літературі дану проблему розробляли такі відомі правознавці, як Н. Абдулаєв, С. Алексєєв, М. Венгеров, Б. Дрейшев, В. Казимирчук, Д. Керимов, Д. Ковачев, В. Кудрявцев, М. Маліков, О. Міцкевич, П. Недбайло, А. Піголкін, С. Поленіна, І. Самощенко, Ю. Фаткулін, Р. Халфіна, Л. Явич та ін. Проте, в полі зору науковців знаходяться проблеми, пов'язані переважно з загальними проблемами правотворчості як засобу правового регулювання, юридичної техніки, ефективності законодавства тощо. Сьогодні наукові здобутки минулих років потребують відповідного перегляду та аналізу з огляду на сучасні демократичні зміни, що відбуваються у різноманітних сферах життя суспільства та держави, з огляду на зміну наукової доктрини щодо сучасного праворозуміння, на євроінтеграційний курс державної політики тощо.

На сучасному етапі дослідження даних питань доповнюються працями українських теоретиків права, зокрема: І. Биля, С. Бобровник, Ю. Бойко, Ж. Дзейко, Т. Данильченко, Є. Євграфової, Н. Железняка, В. Журавського, О. Зайчука, Ю. Заніка, А. Колодія, О. Копиленка, С. Легуші, Г. Мурашина, Н. Оніщенко, А. Олійник, Н. Пархоменко, П. Рабіновича, О. Скаун, В. Стеценка, Н. Стьопіної, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, С. Шевчука, В. Шишко, О. Ющика та ін.; а також російських дослідників, серед яких: І. Бачило, С. Дробязко, В. Кудрявцев, О. Малько, М. Марченко, В. Нерсисянц, В. Платонов, А. Соколова, Ю. Тихомиров та ін. Вказані правники зосереджують значну увагу на дослідженні таких аспектів правотворчості, як: соціальні аспекти правотворення, принципи та види правотворчості, нормотворча діяльність та проблеми систематизації законодавства, законотворчість та законодавча техніка, етична культура юристів, правотворчість як ефективний засіб міжнародно-правового регулювання тощо.

Законотворчість в умовах демократичних соціальних змін приділяли увагу такі зарубіжні вчені, як Н. Абейсекерс, І. Бентам, Р. Дельнуа, Б. Роберт, А. Сайдман та ін.

Не зважаючи на зазначене, дана проблема потребує дослідження не лише на теоретичному рівні, а й у практичній площині. З урахуванням потреб сьогодення потребують подальших ґрунтовних досліджень питання діалектичної взаємодії правотворчості та реалізації права, реалізації принципу верховенства права та демократизму в правотворчій діяльності, визначення мети, факторів та функцій правотворчості в світлі сучасних демократичних перетворень у суспільстві. Недостатньо дослідженим та впровадженим

залишається питання етичної відповідальності осіб, які займаються правотворчою діяльністю тощо.

Отже, дослідження названої проблеми потребує її комплексного аналізу з урахуванням нових напрямів розвитку вітчизняної юридичної науки, переосмисленням наукових поглядів минулого, вирішенням теоретико-прикладних аспектів даного питання.

Правотворчість у перехідному суспільстві є однією зі складних проблем, що стоїть перед вченими-правознавцями і юристами-практиками у країнах, що трансформуються від тоталітаризму до демократії, правова реальність становить комбінацію тоталітарної правової системи, що руйнується, і правової системи демократичного суспільства, що народжується. Іншою особливістю правотворчості в посттоталітарному суспільстві є те, що вона здійснюється в умовах хаосу чи дезорганізації перехідного суспільства та його правової системи. За таких умов частина суб'єктів суспільства виявляється здатною пристосовуватися до нових політико-правових цінностей і норм, дістати нового соціального статусу і місце в економічній і політичній структурах, що формуються. Інша частина невмозможливо чи не бажає приймати нові цінності, норми, зразки поведінки і поповнює лави маргіналів [4, с. 10].

Політичними передумовами маргіналізації та маргінальної криміналізації суспільства виступають: 1) слабкість держави і бездіяльність її керівництва; 2) непрофесіоналізм політичної еліти; 3) політичні репресії; 4) кримінальність влади; 5) створення макроекономічних передумов зубожіння основних груп населення; 6) нездатність держави формувати високоморальну духовну атмосферу суспільства.

Потрібні радикальні заходи, спрямовані на покращення економічної ситуації в країні. Тоді можна буде розраховувати на скорочення соціальних верств, самі конкретні обставини боротьби за вживання яких призводять до злочинів. Підвищення рівня добробуту населення дозволить посилити й виховну роботу, насамперед, серед молоді [5, с. 5].

Таким чином, в умовах швидкої, обвальної трансформації соціуму одні стани і групи народжуються чи одержують пріоритетний розвиток, а інші втрачають свою колишню роль. Кількість людей, що перебувають на соціальному «дні» чи за межами встановлених правом відносин, досягли загрозливої міри. Поза межовий (надграничний) відсоток маргінальних груп (26%) створює стратегічну небезпеку для майбутнього нації та національної безпеки [4, с. 13-14].

Ще однією особливістю правотворчості в посттоталітарному суспільстві є амбівалентність (Е. Блейлер) правосвідомості людей, причини якої криються в інертності свідомості людини, нездатності її відразу звільнитися від віджитої системи ціннісно-правових установлень тоталітаризму, що може декларативно відкидатися особистістю, але продовжує існувати на рівні підсвідомості, визначаючи світо розуміння людини, її цінності, інтереси, вчинки. Шлях посттоталітарних держав до правового суспільства ускладнюється також рядом негативних чинників, а саме: відсутність діючого механізму реалізації нових правових норм; стійкий і значно поширений правовий нігілізм; відсутність скільки-небудь значущого досвіду свободи, права і самоврядування, демократії, конституціоналізму, політичної правової культури; підпорядковане становище суспільства в його відносинах з нічим не обмеженою і безконтрольною владою і т. д. [6, с. 200-201].

З нашої точки зору, логіка необхідних змін вимагає не стільки «реформ» у загальноприйнятому їх розумінні, скільки відновлення нормальних природних умов і механізмів життєдіяльності. Однак, мабуть, якісь правові інститути, структури іманентні лише тоталітарному режимові та його політико-правовій системі, мають бути ліквідовані, інші — реформовані. Реформування правової системи потребує проведення комплексної державно-правової реформи.

Юридичні норми — результат пізнання законодавцем об'єктивної реальності. Вони мають не лише прескриптивний, а й дескриптивний зміст. Крім того, заперечення істинного підходу до змісту юридичних норм призводить до непереможного розриву між правотворчістю і застосуванням норм права. Юридичні норми — це спосіб упорядкування дій груп та індивідів на основі загальноприйнятих норм і цінностей. Правове нормування є процесом, який забезпечує управління.

Застосування системного підходу в поєднанні з інструментально-функціональною методологією, передусім, припускає, що право — це структурно-елементне утворення, первинним елементом якого виступають правові норми, які для забезпечення найбільш ефективного регулювання окремих видів суспільних відносин об'єднуються в більш-менш великі групи.

Повага до права у сфері його реалізації, на нашу думку, характеризується намаганням не лише неухильно виконувати і дотримуватися приписів правових норм, узгоджувати свою поведінку із зразками, еталонами поведінки, які пропонуються правовими та моральними нормами, а й соціально-активними діями сприяти зміцненню законності та правопорядку у процесі правотворчої діяльності.

М. Гнатюк підкреслює, що шанобливе ставлення до права вищезазначених осіб передбачає: 1) його відношення до правових норм як необхідних і найбільш доцільних правил поведінки; 2) усвідомлення своєї соціальної ролі в процесі індивідуального регулювання суспільних відносин, своїх посадових прав і обов'язків,

що у кінцевому результаті виключає його професійну недбалість; 3) відношення до прав і свобод людини як до певних ціннісних орієнтирів, що визначають значення і зміст даного виду діяльності [7, с. 174].

Таким чином, у правовій культурі законотворчості акумулюються: різнобічні знання дійсності, її історії та перспективи розвитку; спеціальні знання про право, закон і законодавчу техніку, вміле їх використання в практичній діяльності стосовно створення законів та їх реалізації. Оволодіння цими знаннями та їх використання дозволяють створювати навіть у нестабільних і динамічних умовах перехідного суспільства науково обґрунтовані та відносно технічно відпрацьовані законодавчі акти, які повною мірою відповідають назрілим потребам суспільного буття, що трансформується [8, с. 152].

Отже, правова свідомість на усіх її рівнях (повсякдення, теоретична тощо), правова культура в усіх її проявах (правові знання, повага до права тощо) є компонентами правничої етики державних службовців, які покликані створювати позитивні закони в державі.

Відомо, що до правотворців відносять фахівців — нормопроектувальників. Абсолютна більшість із них — службовці центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Їх діяльність нерозривно пов'язана з етикою поведінки, внутрішньою культурою. Тому ці питання регулюються законодавством, у чому й виявляється його моральність. Державні службовці повинні відповідати високим вимогам, які викладено у Законі України «Про державну службу» та цільових підзаконних актах. Серед останніх слід особливо виділити «Загальні правила поведінки державного службовця», які затверджені наказом Головного управління державної служби України від 23 жовтня 2000 р. № 58 [9].

Вказаним нормативно-правовим актом визначаються, зокрема, основні засади та вимоги щодо діяльності та професійного рівня державних службовців.

Укладачі законопроектів повинні дбати про ефективне застосування укладених ними законів та їх наслідки для належного державного управління.

Британська традиція підготовки законопроектів передбачає, що міністерські посадовці забезпечують «політику» та «зміст», а співробітники центру підготовки надають їм належної форми. Укладач має відігравати невелику, але відповідальну роль на етапі нормопрекування.

У Центральній і Східній Європі, за французькою традицією, відповідальність за вироблення законодавчих актів, як правило, покладається, на посадовця чи робочу групу (складеної, головним чином, із посадовців, у тому числі з юридичною освітою) компетентного міністерства [10, с. 25-26].

Звичайно, така відповідальність має відповідати на запитання не «за що?», а «за яку якість?». Тобто, відповідальність слід встановлювати, перш за все, не за порушення строків чи обсягу виконання законопроектної роботи, а за її якість та відповідність нагальним потребам держави та суспільства. Це прямо залежить від внутрішніх моральних характеристик особистості фахівця та його компетентності.

Існуючі в Україні етичні норми, що відображені, зокрема, в «Загальних правилах поведінки державного службовця», у «Тимчасовому Регламенті Верховної Ради України» та деяких інших нормативно-правових актах, потребують суттєвого доопрацювання з урахуванням критичної, на наш погляд, політичної ситуації, особливо пов'язаної з відсутністю у значної частини парламентаріїв етики своєї професійної діяльності та покликання, а також з урахуванням позитивного досвіду минулих років та іноземної практики у даній сфері. Особливу увагу потрібно звернути на конкретизацію засобів відповідальності народних депутатів за порушення етичних правил та вимог, відпрацювання механізму застосування відповідними державними органами такої відповідальності.

Кодекс парламентської етики повинен бути розроблений з метою створення ефективної законодавчої діяльності депутатів парламенту, встановлення засад поведінки парламентаріїв і забезпечення, відповідно до загальноприйнятих етичних норм, поваги до вітчизняного парламентаря, його високого авторитету у суспільстві, визначення порядку вирішення етичних конфліктів та засобів відповідальності за порушення етичних норм і вимог.

Отже, аналізуючи питання теорії та законодавчої практики, які визначають морально-правові засади діяльності та поведінки осіб, що займаються правотворчою діяльністю, можна виокремити єдині, спільні критерії та принципи, на яких має ґрунтуватися ефективна, творча та відповідальна робота вказаних осіб.

Це високий рівень правосвідомості та правової культури, визнання соціальної цінності права, повага до прав людини, професіоналізм, компетентність, чесність, принциповість, неупередженість, відчуття особистої відповідальності, знання юридичної техніки, знання політики та законодавства, конфіденційність, добросовісне відношення до своїх професійних обов'язків тощо.

Таким чином, виходячи з цього можна сформулювати власне визначення етики правотворчої діяльності як різновиду професійної етики — це сукупність вимог, правил, приписів суспільства і держави, що визначають моральні якості особистості фахівців (а саме — державних службовців (інших професійних груп та фахівців), які займаються правотворчою (нормопроектною) діяльністю), та їх ставлення до своїх професійних обов'язків, виходячи із специфіки вказаної діяльності. Змістом етики правотворчої діяль-

ності є: суб'єктивні (або загальні) фактори (тобто ті, які стосуються внутрішніх моральних якостей особи, її особистих переконань і не залежать від роду її діяльності) та об'єктивні (спеціальні) фактори (такі, що безпосередньо стосуються професійної діяльності — відповідні правові норми, що регулюють дану діяльність та вимоги до неї, ставлення особи до них, також удосконалення фахових навичок та знань тощо).

До суб'єктивних факторів відносяться: високий рівень правосвідомості та моральної і правової культури, повага до прав людини, її честі й гідності, чесність, порядність, принциповість, неупередженість, моральна стійкість та відчуття особистої відповідальності.

До об'єктивних — урегульованість даної діяльності відповідними нормативно-правовими актами, професіоналізм, компетентність, визнання соціальної цінності права та верховенства права над законом, знання юридичної техніки, знання політики та законодавства держави, конфіденційність, добросовісне відношення до своїх професійних обов'язків, відчуття відповідальності перед суспільством та державою за свою діяльність.

Використані джерела:

1. *Онiщенко Н.М.* До питання про авторитет діючого законодавства (теоретичний аспект розгляду) / Н.М. Онiщенко // *Правова держава. Щорічник наукових праць. Випуск 23.* — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. — С. 77-83.
2. *Пархоменко Н.М.* Проблеми та особливості формування правової культури населення в Україні на сучасному етапі / Н.М. Пархоменко // *Правова держава. Щорічник наукових праць. Випуск 23.* — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. — С. 83-91.
3. *Грималюк П.О.* Делегована правотворчість: теоретико-прикладні засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / П.О. Грималюк. — К., 2013. — 20 с.
4. *Черниш М.О.* Антисоціальна сутність та криміногенний характер маргеналізму: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.О. Черниш. — К., 2011. — 18 с.
5. *Плавич В.П.* Програмна цільова система зниження рівня маргіналізму і злочинності в Україні / В.П. Плавич // *Матеріали 66-ї наук. конф. професорсько-викладацького складу і наукових працівників ім. І.І. Мечникова (23-25 листопада 2011 р. м. Одеса).* — Одеса: Астропринт, 2011. — С. 3-14.
6. *Філософія права: [підручник] / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін.; [за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна].* — Харків: Право, 2009. — 276 с.
7. *Гнатюк М.Д.* Правозастосування та його місце в процесі реалізації права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / М.Д. Гнатюк. — К., 2007. — 211 с.
8. *Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз: [монографія] / М.І. Панов, О.Г. Данильян, С.І. Максимов та ін.; [за заг.ред. М.І. Панова та О.Г. Данильяна].* — Х.: Право, 2004. — 360 с.
9. *Загальні правила поведінки державного службовця / Наказ Головного управління державної служби України від 23.10.2000 р. № 58 // Офіційний вісник України.* — 2000. — № 45. — Ст. 346.
10. *Сайдаман А., Роберт Б.* Сайдаман, Абейсекере Н. — Бишкек, 2001. — 399 с.

Плавич В. П. Ціннісні орієнтири у правотворчій діяльності та її особливості в умовах трансформації суспільства.

У статті висвітлено ціннісні орієнтири у сучасній правотворчій діяльності і її основні особливості в умовах трансформації суспільства.

Ключові слова: ціннісні орієнтири, правотворчість, правова система, норма права.

Плавич В. П. Ценностные ориентиры в правотворческой деятельности и ее особенности в условиях трансформации общества.

В статье освещены ценностные ориентиры в современной правотворческой деятельности и ее основные особенности в условиях трансформации общества.

Ключевые слова: ценностные ориентиры, правотворчество, правовая система, норма права.

Plavych V. Value landmarks of law-making activities and their features in the conditions of transformation of the society.

The article describes the value landmarks of modern law-making activities and their main features in the conditions of a transformation of the society.

Key words: value landmarks, law-making, the legal system, proposition of law.